

УДК 347.97/99+340.15(37)+811.124

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.1.17>

ВИКОРИСТАННЯ ЛАТИНІЗМІВ У МЕЖАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПРАВОВОГО ПРОСТОРУ: СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ ДЛЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ

Удовика Л.Г.,
*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільного права
Запорізького національного університету
ORCID: 0000-0001-9260-4474*

Ганжа О.Г.,
*аспірант Запорізького національного університету,
науковий консультант
судді Конституційного Суду України
ORCID: 0000-0002-7594-9291*

Удовика Л.Г., Ганжа О.Г. Використання латинізмів у межах європейського правового простору: стан і перспективи для національної судової практики.

На основі аналізу робіт європейських дослідників з питання використання латинізмів встановлено, що сучасна латинізація юридичної сфери є наднаціональним правовим явищем. На європейському правовому просторі тенденція латинізації торкнулася як національних правових систем, так й інтеграційних об'єднань. Серед правових актів на наднаціональному рівні, які містять латинізми, автори аналізують такі: 1) юридичні акти Ради Європи; 2) акти «м'якого права»; 3) практику ЄСПЛ; 4) *acquis communautaire*, зокрема практику Суду ЄС.

На думку авторів, тенденція латинізації юридичної сфери як у межах національних правових систем, так і на рівні інтеграційних об'єднань свідчить про те, що сьогодні така латинізація є (1) інтеграційним фактором у межах європейського правового простору, а також (2) інструментом для полегшення пошуку шляхів розв'язання національних правових проблем.

Доведено, що подальша інтеграція держав у межах ЄС зумовлює пошук нових інструментів для уніфікації юридичних практик і концепцій. Саме латинізми мають потенціал до створення площини для спілкування між юристами різних правових систем. Також обґрунтовано, що за допомогою латинської мови на письмі можна або (1) передати спеціалізоване юридичне значення окремих понять, яке немає можливості виразити іншим чином деякими національними мовами, або (2) точніше передати суть поняття, ніж еквівалентами національними мовами.

Висловлено твердження, що на сучасному етапі немає потреби суцільної латинізації юридичної сфери на європейському континенті. Використання окремих латинізмів у мові права є способом збереження традиції, а також може сприяти універсалізації понять і принципів, уніфікації юридичної термінології та практик її застосування в умовах процесів зближення та взаємопроникнення правових систем європейського простору.

Окремо зосереджено увагу на деяких заувагах науковців щодо використання латинізмів у національних правових системах. Наголошено, що хоча засади використання латинської мови в багатьох країнах є дуже схожими, проте не всі латинізми однаково популярні та мають тотожні формулювання, навіть у правових системах країн Європи.

Ключові слова: євроінтеграція, європейський правовий простір, латинська мова, м'яке право, правова система, правовий акт, практика ЄСПЛ, практика Суду ЄС, латинізми, судові рішення, національна судова практика, римське право, мова права, правова інтеграція.

Udovyka L.G., Hanzha O.H. The use of Latinisms in the European legal space: current status and prospects for national judicial practice.

Based on the analysis of the works of European researchers on the use of Latinisms, it has been established that the modern Latinization of the legal sphere is a transnational legal phenomenon. Within the European legal space, this trend has affected both national legal systems and supranational integration entities. Among the supranational legal instruments containing Latinisms, the authors analyse legal acts of the Council of Europe, soft law instruments, case law of the European Court of Human Rights, and the *acquis communautaire*, particularly the case law of the Court of Justice of the European Union.

According to the authors, the trend of Latinization in the legal sphere, both within national legal systems and at the level of integration entities, demonstrates that Latinization today serves as an integration factor within the European legal space and as a tool to facilitate the resolution of national legal issues.

It is demonstrated that further integration of states within the EU necessitates the search for new instruments to harmonise legal practices and concepts. Latinisms have the potential to create a common communicative platform for lawyers from different legal systems. Furthermore, it is argued that written Latin can either convey specialised legal meanings of certain concepts that cannot otherwise be expressed in some national languages, or more precisely communicate the essence of a concept than its equivalents in national languages.

The authors note that, at the present stage, there is no need for comprehensive Latinization of the legal sphere across Europe. The selective use of Latinisms in legal language serves to preserve tradition and can contribute to the universalization of legal concepts and principles, as well as to the unification of legal terminology and practice amid processes of convergence and cross-fertilization among European legal systems.

Special attention is also given to scholarly remarks concerning the use of Latinisms in national legal systems. It is emphasized that although the principles of using Latin in many countries are very similar, not all Latinisms are equally popular and have identical formulations, even in the legal systems of European countries.

Key words: European integration, European Legal Space, the Latin, soft law, legal system, Legal act, case-law of the ECHR, case-law of the CJEU, Latinisms, court decision, national case-law, Roman law, legal language, legal integration.

Постановка проблеми. У повсякденному житті латинську мову зчаста називають «мертвою». Проте останнім часом дослідники з різних сфер спостерігають поступову інтенсифікацію використання латини в Європі [1, с. 118], зокрема у праві [2, с. 10].

Так, прискіпливий погляд на українську правову систему демонструє, що латинізми проникли в закони України (*ad hoc*, *amicus curiae*, *bona fide*, *ex aequo et bono*, *in absentia*, *restitutio in integrum*, *sui generis*) і рішення Конституційного Суду України (*expressis verbis*; *in dubio pro homine*; *in dubio pro reo*; *jura novit curia*; *nullum crimen, nulla poena sine lege*; *pacta sunt servanda*; *res judicata*; *vacatio legis* тощо). Проте найбільш стрімко та помітно різноманітні латинські юридичні терміни та вислови заповнили національну судову практику.

Така латинізація юридичної сфери загалом і судових рішень зокрема історично зумовлена значним впливом римського права на формування романо-германської правової сім'ї. Однак якщо ретроспектива європейської правової традиції була предметом численних наукових розвідок, то сучасні закономірності використання латинізмів (під цим терміном тут і надалі ми будемо розуміти виключно слова, словосполучення та речення, які передаються на письмі латиницею) у межах європейського правового простору як фактор латинізації на національному рівні ще не піддавалися юридичним дослідженням.

Отже, ураховуючи євроінтеграційні процеси, що впливають як на сферу українського законодавства, так і на правозастосування, метою дослідження є аналіз стану використання латинізмів у загальноєвропейських правових документах, практиці Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) і Суду ЄС, а також висвітлення перспектив такого використання в межах європейського правового простору, зокрема для національної судової практики.

Виклад основного матеріалу. Для початку варто з'ясувати, чи не є латинізація судових рішень виключно національним правовим явищем.

Зарубіжні правники підмітили, що на порозі сучасності латинську мову все частіше стали використовувати в правовому дискурсі [3, с. 235; 4, с. 132], зокрема судовій практиці [5, с. 286].

Звісно ж, чи не найбільше латинізмів можна побачити в італійських судових рішеннях: *inter vivos*, *mortis causa*, *vulnus*, *dies a quo*, *inter partes*, *contrariis reiectis*, *notitia criminis*, *inaudita altera parte* тощо [6, с. 60]. Різноманітні латинські елементи застосовують суди всіх інстанцій у Польщі, що становить важливий елемент юридичної риторики [7, с. 214] та мотивування їхніх рішень [8, с. 1953]. Естонська дослідниця М. Рістіківі заявляє, що понад 600 латинізмів є частиною активного словникового запасу естонських і фінських юристів, які використовують їх в риториці для ілюстративних цілей чи як нормативні аргументи з конкретною юридичною інформацією [9, с. 201].

Ю. Возняк стверджує, що «романські» країни, а також Польща містять набагато більше прикладів латинізмів у своїх словниках і практиках, ніж, наприклад, Німеччина чи Велика Британія [10, с. 78]. Хоча юридична англійська насправді також користується чималою кількістю усталених латинських фраз і виразів у правових документах і судових процесах [6, с. 56; 11, с. 76], зокрема таких: *prima facie* (на перший погляд), *actus reus* (злочинне діяння), *in loco parentis* (в ролі батьків) [12, с. 215], *quoad ultra denied* (щодо решти – заперечується), *brevitatis causa* (для стислості), *et separatim* (окремо) тощо [13, с. 2]. Зі свого боку, Р. Циммерманн звертає увагу на те, що в Європі римське право все ще час від часу згадують шотландські суди, а професори італійських юридичних факультетів, призначені суддями, навіть сьогодні базують свої рішення на «*Corpus juris civilis*» [14, с. 452-453].

Побіжний аналіз робіт європейських дослідників з питання використання латинізмів у правових системах свідчить про те, що латинізація є наднаціональним правовим явищем [15, с. 231-232]. Понад те, незважаючи на ставлення судів в окремих державах до латинської мови, існує цілий ряд правових актів на наднаціональному рівні, які містять латинізми: 1) юридичні акти Ради Європи; 2) акти «м'якого права», 3) практика ЄСПЛ; 4) *acquis communautaire*, зокрема практика Суду ЄС.

Латинізми в конвенціях Ради Європи. У міжнародних договорах окремі правові поняття позначаються латиною та не перекладаються на національні мови, що, на думку професора Міжнародного університету Монако М. Галдії, є свідченням сприйняття юридичної латини як частини загальної правової традиції та подолання нею національних культурних меж [5, с. 286].

Як стверджує О. В. Мінченко, «складовою частиною понятійно-категоріального апарату міжнародного права є такі латинські терміни, як *jus cogens*, *opinio juris*, *pacta sunt servanda*» [16, с. 174]. Зокрема, формули прикріплення у міжнародному приватному праві, які є результатом узагальнення найбільш поширених двосторонніх колізійних прив'язок, за традицією прийнято позначати латинською мовою [17, с. 49] (*lex arbitri*, *lex flagi*, *lex fori*, *lex loci contractus*, *lex societatis* тощо).

Конвенції Ради Європи, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, оперують такими латинізмами:

- Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція): *ad referendum*, *de facto*, *de jure*, *ex officio*, *ex parte* (двічі);
- Європейська конвенція про громадянство: *ex lege* (6 згадок);
- Європейська конвенція про видачу правопорушників: *ad hoc*, *non bis in idem*;
- Європейська конвенція про передачу провадження у кримінальних справах: *ne bis in idem* (4 згадки);
- Конвенція про визнання кваліфікацій з вищої освіти в європейському регіоні: *mutatis mutandis* (4 згадки).

Тому, в разі застосування відповідних норм конвенції, ці латинські терміни відображаються у судових рішеннях, незалежно від волі суб'єкта правозастосування.

Латинізми в актах «м'якого права». Латинізми дедалі частіше стають невід'ємною частиною актів «м'якого права». Наприклад, у відомій Доповіді «Верховенство права», схваленій Венеційською Комісією (Венеція, 25-26 березня 2011 р.), згадуються такі елементи латинської мови: 1) принципи «*nulla poena sine lege*», «*pacta sunt servanda*», «*ne bis in idem*» (двічі), «*res judicata*» (тричі, хоча одного разу як «*res iudicata*»); 2) мовні кліше «*a posteriori*», «*de facto*» (двічі), «*ex ante*», «*ex post*» [18]. Положення цієї Доповіді разом із відповідними латинізмами знаходять відображення у чималій кількості судових рішень, зокрема Верховного Суду.

У пункті 48 Спільного висновку Венеційської Комісії та Офісу демократичних інституцій та прав людини ОБСЄ (Венеція, 13-14 червня 2014 р.) є посилання на терміни «*actus reus*» і «*mens rea*», які також переймає національна судова практика.

Українські судді цитували й пункт 112 Висновку № 6 (2004) Консультативної ради європейських суддів: «[Заявник/Позивач] повинен показати наявність права (*fumus bonis iuris*) і зазвичай продемонструвати ризик того, що за відсутності таких заходів жодне кінцеве рішення не зможе бути виконано (*periculum in mora*). Про застосування такого заходу може бути видано наказ без слухання іншої сторони (*ex parte*), але після видачі такого наказу відповідач має право бути вислуханим, а захід може бути або підтверджений, або скасований» [19].

Латинізми в практиці ЄСПЛ. Різноманітні латинізми активно використовує ЄСПЛ, практику якого, згідно зі статтею 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», українські суди зобов'язані застосовувати при розгляді справ як джерело права.

Аналіз рішень ЄСПЛ дозволяє О. В. Мінченковій також зробити висновок про «періодичне використання цією інституцією таких латинських виразів, як *ad hoc*, *argumentum ex contrario*, *consensus omnium*, *contra legem*, *de facto*, *de iure*, *ipso facto* та ін.» [16, с. 174]. Зокрема, в одній лише справі «Трегубенко проти України» від 2 листопада 2004 р. (заява № 61333/00) ЄСПЛ згадав такі латинізми: *res judicata* (§ 35), *ratio decidendi* (§ 44), *ratione temporis* (§ 50), *inter alia*.

Дослідження судової практики дає підстави стверджувати, що чимало латинських мовних кліше прийшли до нашої правової системи саме завдяки практиці ЄСПЛ, юрисдикція якого поширюється на весь простір Ради Європи. Наприклад, в аспекті цитування практики ЄСПЛ Верховний Суд використовував у своїх рішеннях латинізми «*ab initio*», «*ex officio*», «*in personam*», «*in rem*», «*mens rea*», «*nullum crimen, nulla poena sine lege*», «*prima facie*», «*pro rata*», «*restitutio in integrum*», «*status quo*», «*ultra vires*» тощо. Натомість латинізми, як-от «*a contrario*», «*ibidem*», «*in abstracto*», «*in concreto*», «*mutatis mutandis*», «*ratione materiae*», «*ratione personae*», «*ratione valoris*», судді згадують в українській практиці майже виключно в контексті цитування рішень ЄСПЛ [20, с. 26-27].

Латинізми в *acquis communautaire*, зокрема практиці Суду ЄС. Реаліями сьогодення є зустріч національних судів не лише з латинізмами, що згадуються в Угоді про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони [*ad hoc*, *amicus curiae*, *bona fide* (двічі), *inter alia* (30 згадок), *mutatis mutandis* (5 згадок), *per se*, *sui generis* (двічі)] [21], але й з практикою Суду ЄС, яка «набуває важливе значення для удосконалення судової практики України» [22].

Суддя Верховного Суду В. Крат запевняє, що Суд ЄС «оперує римськими максимами для мотивування та аргументації під час вирішення конкретних спорів» [23, с. 407]. Наприклад, у практиці Суду ЄС зустрічаються такі латинізми, зокрема принципи: «*actor sequitur forum rei*», «*audi alteram partem*», «*(clausula) rebus sic stantibus*», «*culpa in contrahendo*», «*in dubio pro reo*», «*lis alibi pendens*», «*ne bis in idem*», «*negotiorum gestio*», «*nullum crimen, nulla poena sine lege*», «*pacta sunt servanda*», «*patere legem quam ipse fecisti*», «*res judicata*» тощо.

Окрім цього, в актах Суду ЄС можна відшукати й чималу кількість різноманітних латинських термінів, зокрема мовних кліше: *contra legem*, *de lege ferenda*, *erga omnes*, *ex lege*, *ex tunc*, *in rem*, *lex specialis*, *ratio legis* тощо. Як уважає М. Галдія, присутність латини в правових актах ЄС відображає переконання творців європейських документів (та, відповідно, суддів) у тому, що латинська мова є частиною загальної правової культури [5, с. 286].

Перспективи використання латинізмів у межах європейського правового простору. Тенденція латинізації юридичної сфери як у межах національних правових систем, так і на рівні інтеграційних об'єднань свідчить про те, що сьогодні така латинізація є (1) інтеграційним фактором у межах європейського правового простору, а також (2) інструментом для полегшення пошуку шляхів розв'язання національних правових проблем.

1. Використання латинізмів як інтеграційний фактор у межах європейського правового простору. Об'єднання європейських країн у спільний правовий простір значною мірою полегшується двома взаємопов'язаними чинниками: по-перше, європейські юристи використовують багато латинських термінів і принципів, що прямо або опосередковано походять з єдиного джерела – римського права [24, с. 150]; по-друге, в основі європейського правового регулювання та правосвідомості лежить методологічна засада справедливості [25, с. 17], яка з часів Стародавнього Риму через рецепцію римського права стала «пріоритетною цінністю правового життя Європейської спільноти» [26, с. 34] та розглядається як «провідна ідея, обов'язковий елемент права» [27, с. 71]. На практиці ці чинники проявляються у схожих підходах до втілення справедливості через

застосування конкретних правових явищ (принципів права, доктрин, презумпцій тощо) судами більшості європейських країн.

Водночас у науковій літературі можна зустріти думку про те, що спілкування між європейськими юристами все ще ускладнюється мовними бар'єрами та зазвичай характеризується непорозуміннями, викликаними використанням національних мов і різницею в юридичному досвіді [9, с. 200-202]. Особливо актуальною ця проблематика видається для України, в якій зростання інтересу до латинської мови та римського права «зумовлене змінами в політичному, соціальному та економічному житті суспільства, переглядом національної концепції права з огляду на європейський вибір України, а також трансформаціями вищої освіти у цій галузі, зумовленими приєднанням нашої держави до Болонського процесу» [28, с. 1].

Уважається, що право ЄС – це в певному сенсі не щось нове, а відновлення «*jus commune*» – єдності правової культури, яка колись охоплювала весь континент [29, с. 130]. Недарма як українські, так і зарубіжні вчені доводять, що одним із нових напрямів дослідження римського права є його розгляд під кутом «ікони єдності», що виходить за межі національних кордонів, пропонуючи підґрунтя та теоретичний метод для побудови європейського права [30; 31, с. 8]. Водночас Р. Циммерманн остерігає від гіперболізації спільності в межах європейського правового простору, стверджуючи, що сучасне європейське право й досі є доволі строкатою юридичною сумішшю [14, с. 466]. Тож подальша інтеграція держав у межах ЄС зумовлює, зокрема, пошук нових інструментів для уніфікації юридичних практик і концепцій.

Так, досліджуючи перспективи використання латинізмів у Європі, Ю. Возняк вважає, що не можна не помітити їх потенціал у створенні площини для спілкування між юристами різних правових систем [10, с. 86]. Думки щодо можливості «передавати всі ключові терміни юридичних мов країн заходу латинською мовою для полегшення комунікації й процесу юридичного перекладу» можна зустріти й у вітчизняному науковому просторі [11, с. 76]. Подібні пропозиції пов'язані з тим, що латинська лексика й так вже є невід'ємною частиною інтернаціонального словникового фонду [32, с. 3], а враховуючи, що однією з ознак мови права нині є тенденція до інтернаціоналізації [33, с. 11], латинізми можуть стати специфічною «*lingua franca*» для європейських юристів [10, с. 78-79; 34, с. 253].

Ми не поділяємо радикальний поклик окремих правників щодо необхідності суцільної латинізації юридичної сфери на європейському континенті [9, с. 200], однак інтернаціональне застосування одних і тих самих окремих латинізмів – від кліше до принципів і доктрин – може бути цілком вдалим лінгвістичним інструментом в умовах процесів зближення та взаємопроникнення правових систем європейського простору. І в перспективі одним із засобів остаточного завершення процесу уніфікації правничих термінів у контексті євроінтеграційних процесів може стати створення системи упорядкованої, однакової та належним чином оформленої правничої термінології [35, с. 15], частково вираженої латинською мовою.

Українські науковці вважають, що на сучасному етапі вітчизняна юридична терміносистема є субмовою, яка «відтворює активні процеси та тенденції до створення правової системи європейського простору» [36, с. 11-12], зокрема через «запозичення іншомовних слів для позначення привнесених до правової системи України реалій» [37, с. 302]. Тож серед основних причин використання іншомовних термінів в українській правовій термінології українські вчені називають такі: «Перш за все, це пов'язано з формуванням світових стандартів і норм у правовому полі. У світовій практиці загальноновживаними є багато юридичних термінів, використання яких сприяє єдності та співпраці між різними країнами. Тому іноземні терміни дуже корисні для розуміння та застосування міжнародних договорів і конвенцій. Друга причина полягає в тому, що іноземні терміни часто передають історико-культурну спадщину. Вони можуть бути важливими в певних правових контекстах. Наприклад, такі латинські терміни, як “*habeas corpus*” або “*pro bono*” мають глибокий юридичний зміст і використовуються в багатьох країнах для забезпечення прав людини та безкоштовної правової допомоги» [38, с. 142].

До того ж уже сьогодні за допомогою латинської мови на письмі можна або (1) передати спеціалізоване юридичне значення окремих понять, яке немає можливості виразити іншим чином деякими національними мовами (безеквівалентна лексика) (наприклад, англійською «*prima facie*», «*ex parte*», «*subpoena*» або французькою «*intuitu personae*», «*accipiens*» [2, с. 15]), або (2) точніше передати суть поняття, ніж еквівалентами національними мовами [39, с. 142] (наприклад, «*habeas corpus*», «*ex parte*»). У першому випадку латина служить засобом компенсації так званих «мовних

лакун» – відсутності в лексичній системі національної мови слова для позначення поняття, а в другому – найкращим способом чіткого вираження ідеї з меншою кількістю слів [39, с. 142].

В якості ілюстративного прикладу конспективності латинізмів можна навести правило *«mutatis mutandis»*: «Латиною це словосполучення означає – з заміною того, що підлягає заміні; з урахуванням відповідних відмінностей; зі змінами, що випливають з обставин; з відповідними змінами. Зміст цього припису полягає в тому, що під час інтерпретації конкретної справи слід звернути увагу на відмінності між реальною ситуацією, що аналізується, та ситуацією, описаною у відповідному рішенні Європейського суду з прав людини. Однак при цьому слід мати на увазі, що за своєю суттю ці ситуації можна вважати аналогічними» [40, с. 63]. А в контексті активного використання *«mutatis mutandis»* у практиці ЄСПЛ вітчизняні судді вбачають *«сенса цього висловлювання <...> у тому, що необхідно звертати увагу на відмінності між ситуаціями, стосовно до яких рекомендується звернутися до того чи іншого рішення Європейського Суду, та ситуацією, описаною в конкретному рішенні»* [41].

Отже, не останню роль у латинізації судових рішень, зокрема через тенденцію повернення до багатьох юридичних конструкцій, відомих ще з часів римського права, «відіграють процеси, пов'язані з інтеграцією України у світове співтовариство, налагодженням міждержавних зв'язків, зовнішньо економічною діяльністю» [42, с. 124]. Як і в часи Середньовіччя, сучасне відродження інтересу до римського права, різноманітних латинських правових конструкцій продиктоване не стороннім нав'язуванням, а власним усвідомленим вибором, базованим на почутті спільності в межах європейського правового простору. Завдяки своїй універсальності латинська юридична термінологія «стає ланкою, що єднає прогаллини, зумовлені правовими відмінностями систем» [43, с. 4]. Тож з цієї позиції використання латинізмів у мові права є способом збереження традиції та може сприяти універсалізації понять, уніфікації юридичної термінології в межах європейського правового простору.

2. Використання латинізмів як інструмент для полегшення пошуку шляхів розв'язання національних правових проблем. У контексті євроінтеграційних прагнень сучасної України Н.В. Охотницька виділяє такий новий принцип судової системи, як інтеграційність [44, с. 184]. Голова Верховного суду Латвії вважає, що інтеграція сфери правосуддя – це не так про зміну законодавства, як насамперед про зміну мислення: «Видається, що пізнати спосіб мислення європейців означає пізнати принципи та доктрини, на яких ґрунтується вирішення правових конфліктів у будь-якій сфері судочинства, й імплементувати таке мислення в право України» [45]. Водночас запозичення іноземних правових явищ у національну систему права обумовлює потребу не просто адекватного [46, с. 239], але універсального розуміння їх змісту, яке не залежить від державних кордонів.

Консультативна рада європейських суддів у пункті 44 Висновку № 11 (2008) щодо якості судових рішень наголосила, що в обґрунтуванні судового рішення повинні міститися посилання на відповідні положення конституції або відповідні норми національного, європейського або міжнародного права; там, де це доречно, посилання на національну, європейську або міжнародну судову практику, зокрема на практику судів інших країн, а також посилання на юридичну літературу можуть бути корисними, а в системі загального права – необхідними [47, с. 384].

Хоча сьогодні латинська мова не є такою популярною, як у минулих століттях, вона все ще допомагає нам краще розуміти значення юридичних концепцій та відповідно використовувати правничу термінологію [9, с. 202]. У зарубіжних дослідженнях можна натрапити на думку, згідно з якою латинська юридична термінологія загалом є ефективним засобом комунікації, позаяк є широко відомою та повсюдно має однакове значення [4, с. 133].

Завдяки латинізмам суди можуть переймати найкращі практики застосування принципів права і правових доктрин у зарубіжних країн, подивитися, як аналогічні питання були вирішені за кордоном, легше досягнути логіку судової аргументації. Саме тому застосування національними судами латинізмів, зокрема доктрин і концепцій, – це абсолютно логічний процес, що свідчить про подальшу інтеграцію національної судової практики в глобальні процеси та тенденції, які відбуваються у світовій юриспруденції [48].

Розглядаючи рецепцію в якості найбільш затребуваного інструмента модернізації сучасного права, М. Г. Хаустова пояснює це тим, що правові системи всіх країн ніколи не існували й не існують ізольовано: «Вони тісно взаємодіють одна із одною, ведуть між собою нескінченний культурний діалог. Правова культура окремих країн підлягає постійному бомбардуванню з боку

випадкових фрагментів інших правових культур, юридичних текстів, процедур та правових конструкцій» [49, с. 6]. Зі свого боку, як стверджує Н.В. Верлос, національні системи права знаходяться під впливом глобальних правових трансформацій, які супроводжуються: по-перше, необхідністю універсалізації конституційно-правових цінностей і стандартів; по-друге, створенням наднаціональних правових масивів; по-третє, перманентним процесом правових переміщень та міждержавної правової трансміграції [50, с. 71].

Тобто переймання іноземного досвіду розв'язання правових проблем – це не лише про зближення з іншими правовими системами, але й про вдосконалення власної. У цьому контексті хотілося б згадати слова відомого філософа права Р. Циппеліуса: «Порівняння того, як певні правові проблеми розв'язуються в спорідненому правовому середовищі, може не в останню чергу надати імпульс і аргументи для розв'язання власних проблем, які мають місце у творенні і тлумаченні законів» [51, с. 155]. Зокрема, деякі принципи та практики Стародавнього Риму, заново «відкриті» закордоном, містять корисні ідеї, які можна адаптувати до сучасних вітчизняних проблем і викликів [52, с. 13]. Це ще раз підтверджує те, що «римське право і сьогодні зберігає свій конструктивний статус» [53, с. 278], а використання юридичної латини може бути універсальним лінгвістичним інструментом у спірних моментах [43, с. 4].

Також в аспекті цього дослідження варто зосередити увагу на деяких заувагах науковців щодо використання латинізмів у національних правових системах.

По-перше, окрім імовірного ускладнення розуміння юридичних текстів, звернення до латинізмів, як уважають вчені, може призвести до втрати унікальності та оригінальності української юридичної термінології, а відтак – і національної ідентичності в правовому полі [38, с. 142]: «Запозичення термінології у правовому контексті може призвести до втрати унікальних культурних аспектів і зробити культурну самоідентичність більш вразливою до глобальної культурної асиміляції. Крім того, це може спричинити втрату контролю над сферою права і зробити її більш залежною від зовнішнього правового впливу, що може стати загрозою незалежності та суверенітету України» [38, с. 142-143].

На нашу думку, такі переконання є відверто перебільшеними. У цьому аспекті одним із недоліків мови права має бути визнане лише «невиправдане запозичення іншомовної термінології за наявності відповідних термінів в українській мові» [54, с. 58], а не використання тих з них, які стали міжнародними чи загальноновизнаними. Тому ми радше поділяємо думку, згідно з якою «питання використання іншомовних термінів в українській мові права має бути збалансоване між збереженням унікальних культурних аспектів та врахуванням міжнародних стандартів та співпраці» [38, с. 143].

Так, українські теоретики права зауважують, що у зв'язку з сучасними міждержавними інтеграційними процесами стало важливою необхідністю існування «інтернаціональної» правової мови, використання якої «може бути виправданим при дотриманні трьох обов'язкових умов: 1) якщо ці терміни і словосполучення оптимальні та правильно позначають відповідні поняття; 2) досить міцно ввійшли в міжнародний юридичний лексикон, стабільні та їх використання мотивоване; 3) їх значення розшифровується, пояснюється в самому акті» [27, с. 219].

По-друге, варто враховувати, що хоча засади використання латинської мови в багатьох країнах є дуже схожими [9, с. 201], проте не всі латинізми однаково популярні в різних правових системах. Наприклад, якщо порівняти найуживаніші латинізми в Польщі (за спостереженням відомого польського романиста В. Володкевича [2, с. 17-19]) з українським правовим простором, то можна стверджувати, що принципи «*lex retro non agit*», «*in dubio pro reo*», «*nullum crimen (nulla poena) sine lege (poenali)*», «*pacta sunt servanda*», «*superficies solo cedit*», «*nemo plus iuris ad alium transferre potest, quam ipse haberet*», «*ne bis in idem*» є універсальними та представлені в обох правових системах. Натомість згадки «*clara non sunt interpretanda*», «*ratio legis*», «*verba legis*», «*quoad usum*» узагалі відсутні в українському ЄДРСР.

У цьому аспекті Ю. Возняк застерігає, що терміни та вислови, які зазвичай використовують у польській мові права за традицією, можуть бути невідомі або не настільки ж поширені в інших країнах. У таких випадках використання латинізмів може не лише заважати комунікації між юристами різних правових систем, але й спричинити помилки перекладу [10, с. 86-87].

Наприклад, К. Галушкіна та Ю. Сич-Опонь переконують, що багато латинізмів замість того, аби стосуватися римського права чи загальноєвропейської правової спадщини, виражають місцеві правові поняття («*clara non sunt interpretanda*», «*lex retro non agit*» тощо). Польські дослідниці

пояснюють, що «*clara non sunt interpretanda*» була придумана з використанням латинської мови, але виражає тлумачення верховенства права, характерне для польської правової системи [2, с. 21]; натомість «*lex retro non agit*» – найпопулярніша максима в польському правовому дискурсі – була сформульована у своїй латинізованій формі лише на початку ХХ ст. [2, с. 21].

Водночас в умовах сьогодення багато латинських термінів і висловів, пов'язаних із певною правовою системою, цілком успішно можуть бути адаптовані до інших правових систем, як це можна спостерігати на прикладі вислову «*lex retro non agit*» («закон зворотної дії не має») і його активного розповсюдження в ЄДРСР.

По-третє, вчені звертають увагу на те, що не варто абсолютизувати тотожність формулювань усіх без винятку латинських термінів і висловів, навіть у правових системах країн Європи [7, с. 221-222]. На думку К. Галушкіної та Ю. Сич-Опонь, протягом століть латинська мова розвивалася окремим чином у кожній мовній системі, через що в сучасному світі не існує єдиної універсально застосовуваної латини, а є досить велика кількість юридичних латин, інтегрованих у національний мовний контекст [2, с. 21]. Це пов'язано з тим, що юриспруденція, на відміну від багатьох точних чи природничих наук, залишається передусім національним культурозалежним явищем [2, с. 10]. Тож після того, як латинізми поглинулися певною національною мовою, вони були піддані впливу нового мовного середовища, віддаляючись від своїх спільних коренів, включені в національні мовні традиції, адаптовані під національний манір і, таким чином, стали придатні для використання [55, с. 107].

Навіть у межах однієї національної правової системи окремі латинські терміни та вислови можуть мати кілька змістовних версій, а тому можна очікувати відмінності в їх практичному застосуванні [2, с. 21]. Як наслідок, деякі юридичні положення «мають однаковий зміст, проте неоднакову латиномовну форму» [56, с. 5].

Наприклад, в українській судовій практиці використовують такі латинські вислови, які загалом спрямовані на позначення презумпції знання законодавства: 1) «*ignorantia juris non excusat*» (незнання закону не вибачається) [57]; 2) «*ignorantia legis neminem excusat*» (незнання закону не є виправданням) [58]; 3) «*ignorantia legis non excusat*» (незнання закону не звільняє від відповідальності) [59]; 4) «*ignorantia juris [iuris] nocet*» («незнання закону шкодить») [60]; 5) «*nemo censetur ignorare legem*» (ніхто не розглядається, як такий, що не знає закон) [61]; 6) «*ignorantia non est argumentum*» (незнання не звільняє від відповідальності) [62]; 7) «*ignorantia juris, quod quisque tenetur scire non excusat*» (незнання закону, знання якого передбачається, не є виправданням для особи, яка порушила закон) [63]; 8) «*nemo ignorantia juris recusare potest*» (ніхто не може виправдовуватися незнанням закону) [63].

Також, наприклад, у національних правових системах країн Європи одні й ті самі правові явища можуть номінувати дещо по-різному: 1) «*nemo plus juris ad alium transferre potest quam ipse habet*» – «*nemo plus iuris in alium transferre potest, quam ipse habet*»; 2) «*ignorantia legis non excusat*» – «*ignorantia iuris nocet*»; 3) «*non bis in idem*» – «*ne bis in idem*»; 4) «*exceptio est strictissimae interpretationis*» – «*exceptiones non sunt extendendae*» [2, с. 17].

Відомий компаративіст Г. Маттіла стверджує, що різниця у формі латинізмів існує десь у 5-10% випадків [34, с. 261], і найбільші відмінності можна побачити між країнами загального та континентального права [34, с. 259]. У межах же однієї правової сім'ї варіації форм латинізмів загалом не впливають на їх зміст, але можуть бути незручними для професіоналів з інших юридичних спільнот [2, с. 19]. Саме тому Г. Маттіла радить юристам звертатися до словників юридичної латини, опублікованих в межах тієї правової культури, в якій застосовано латинізм [34, с. 264].

Висновки. Латинська мова, якою зароджувалося право на європейському континенті, фактично продовжує здійснювати вплив на розвиток сучасних національних і наднаціональних правових систем, зокрема у спосіб латинізації судових рішень. Сьогодні використання латини – це дещо більше, ніж просто традиція. З розвитком національних мов і водночас поширенням англійської як мови міжнародного спілкування її вжиток став інтернаціональною ознакою мови права будь-якої європейської країни, завдяки чому юристи зі всього світу могли би полегшити взаємну комунікацію.

Не абсолютизуючи значення латини для міжнародного спілкування представників юридичної спільноти, тим не менш вона може надати засоби для вирішення окремих лінгвістичних і юридичних проблем як загалом в ЄС, так і в окремих державах. У перспективі латинізація судових рішень може бути не лише інтеграційним фактором у межах європейського правового простору,

але й засобом для полегшення пошуку шляхів розв'язання національних правових проблем. Зокрема, застосування латинізмів у судових рішеннях може сприяє універсалізації принципів права та стандартизації юридичного письма, що з професійної точки зору є зручним, а принагідно до розгляду окремих категорій справ – навіть корисним лінгвістичним інструментом (наприклад, у випадках, коли суд розглядає справу з іноземним елементом).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Шевченко Л. Латинська мова в інтелектуальному житті європейців XX–XXI ст. *Studia Polsko-Ukrainiskie*. 2023. С. 105–118.
2. Gałuskińska K., Sycz-Opoń J. Latin maxims and phrases in the Polish, English and French legal systems – The comparative study. *Studies in Logic*. 2013. № 34 (47). P. 9–26.
3. Macleod P. R. Latin in Legal Writing: An Inquiry into the Use of Latin in the Modern Legal World. *Boston College Law Review*. 1998. Vol. 39. P. 235–251.
4. Languages for Special Purposes: An International Handbook. Berlin, Boston: De Gruyter, 2018. 582 p.
5. Galdia M. Legal Linguistics. Frankfurt am Main, Berlin, Bern, Bruxelles, New York, Oxford, Wien: Peter Lang, 2009. 434 p.
6. Cao D. Translating Law. Clevedon, Buffalo, Toronto: Multilingual Matters, 2007. 208 p.
7. Szczygielski K. Latin Legal Maxims in the Judgments of the Constitutional Tribunal in Poland. *Studies in Logic, Grammar and Rhetoric*. 2017. № 49 (62). P. 213–223.
8. Kowalczyk J. The Influence of Latinisms on the Quality of the Judgments of Polish Courts. *International Journal for the Semiotics of Law*. 2022. Vol. 35. P. 1951–1963.
9. Ristikivi M. Latin: The Common Legal Language of Europe?. *Juridica International*. 2005. X. P. 199–202.
10. Woźniak J. Latynizmy w tekstach prawnych i prawniczych – ujęcie kontrastywne polsko-niemieckie. *Comparative Legilinguistics*. 2017. Vol. 31. P. 69–88.
11. Логінова Л.В., Осадча М.О. Особливості перекладу англійської юридичної термінології. *Закарпатські філологічні студії*. Ужгород : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 2. Вип. 21. С. 73–77.
12. Решитько А., Мартиненко М. Поняття та особливості юридичної англійської мови. *Мова і право: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф.* (м. Дніпро, 17 жовтня 2023 року). Дніпро: ДДУВС, 2023. С. 215–216.
13. Kiddie J. Latin Legal Maxims & Their Role in Our Modern Law. 2022. 12 p. URL: https://www.terrafirmachambers.com/articles/latin.maxims_JKiddie.pdf.
14. Zimmermann R. Roman Law in the Modern World. *The Cambridge companion to Roman law* / [edited by] David Johnston, Edinburgh Law School. Cambridge University Press, 2015. P. 452–480.
15. Ганжа О.Г. Використання латинських висловів у судових рішеннях як новітня форма реценції римського права. *Нове українське право*. 2022. Вип. 2. С. 224–236.
16. Мінченко О.В. Юридико-лінгвістична теорія правознавства: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.01 / Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2020. 452 с.
17. Міжнародне приватне право : підручник / за ред. В.П. Жушмана та І.А. Шуміло. Харків: Право, 2011. 320 с.
18. Report on the rule of law – Adopted by the Venice Commission at its 86th plenary session (Venice, 25-26 March 2011) (CDL-AD(2011)003rev-e). URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2011\)003rev-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2011)003rev-e).
19. Постанова Одеського апеляційного суду від 16 липня 2019 року у справі № 523/7980/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83130876>.
20. Ганжа О.Г. Латинська юридична термінологія у вітчизняній судовій практиці: сучасні тенденції використання споконвічних понять. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. Серія Право. 2024. Вип. 83. Ч. 1. С. 18–31.
21. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27 червня 2014 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text.

22. Монаєнко А., Смирнова К. Застосування практики ЄСПЛ та суду ЄС на прикладі адміністративного судочинства. URL: <https://jur-gazeta.com/publications/practice/inshe/zastosuvannya-praktiki-espl-ta-sudu-es-na-prikladi-administrativnogo-sudochinstva.html>.
23. Крат В.І. Трохи про приватне право в судовій практиці (за матеріалами публікацій в телеграм-каналі «Трохи про приватне право» за 2022 рік). Київ, 2022. 444 с.
24. Троцька А.І. Відображення ідей римського права у вітчизняній філософсько-правовій думці: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.12 / Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2017. 188 с.
25. Вовк В. М. Римське право і сучасне європейське право. *Порівняльно-правові дослідження*. 2009. № 2. С. 14–19.
26. Пастушок Г.І. Значення основоположних цінностей Римського права для формування правової традиції Європейського Союзу. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2016. № 8. С. 31–37.
27. Загальна теорія права : підручник / за заг. ред. М.І. Козюбри. Київ: Ваіте, 2015. 392 с.
28. Кутателадзе О.Д. Підстави виникнення зобов'язань за римським приватним правом і сучасним цивільним законодавством України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Одеська національна юридична академія. Одеса, 2006. 19 с.
29. Stein P. Roman Law in European History. Cambridge: Cambridge University Press, 2004. 137 p.
30. Domingo R. Roman Law: An Introduction. London, New York: Routledge, 2018. 238 p.
31. Бабанін В.В. Філософська рефлексія публічного римського права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.12 / Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів, 2016. 21 с.
32. Скорина ЛП., Чуракова Л.П. Латинська мова для юристів: підручник / за ред. С.В. Семчинського. 2-ге вид., виправлене і доповнене. Київ: Атіка, 2000. 416 с.
33. Мова української юриспруденції: навчальний посібник / В.М. Пивоваров, О.М. Єрахторіна, О.А. Лисенко та ін. Харків: Право, 2020. 330 с.
34. Paradoxes of European Legal Integration. Aldershot; Burlington: Ashgate, 2008. 341 p.
35. Кравченко С.П. Мова як фактор правоутворення та законотворення: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Одеська національна юридична академія. Одеса, 2000. 20 с.
36. Любченко М.І. Юридична термінологія: поняття, особливості, види: монографія. Харків: ТОВ «Видавництво права людини», 2015. 280 с.
37. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 3: Загальна теорія права / Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права імені В.М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. Харків: Право, 2017. 952 с.
38. Єременко Н.А., Юлдашева С.А. Використання іноземних термінів у юридичній термінології: вплив на розвиток української мови права. *Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи: матеріали XIX Всеукр. наук.-практ. конф.* (Київ, 24 листопада 2023 року). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2023. С. 141–143.
39. Tushar K.S. Textbook on Legal Methods, Legal Systems & Research. New Delhi: Universal Law Publishing Co. Pvt. Ltd., 2010. 243 p.
40. Гайдулін О.О., Худолей В.Ю., Шаркова І.М. Прецедентне право Європейського суду з прав людини щодо захисту прав уразливих верств населення : навчальний посібник. Київ: ФОП Голембовська О.О., 2018. 300 с.
41. Рішення Господарського суду Херсонської області від 18 лютого 2019 року у справі № 923/22/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79867382>.
42. Онищук І.І. Техніка юридичного письма в нормативно-правових актах: монографія. 2-ге вид., стер. Харків: Право, 2019. 226 с.
43. Рибачок С.М. Латинська мова для студентів-юристів: навчальний посібник. Тернопіль, 2012. 190 с.
44. Охотницька Н.В. Становлення судової системи України (1991-2012 р.р.): історико-правовий аспект: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів, 2015. 212 с.
45. Крат В., Бабанли Р. Принципи права у практиці Верховного Суду: тернистий шлях від букви до духу. URL: https://www.deadlawyers.org/de-take-napysano/?fbclid=IwAR1Z_lunPNCwa3S9iFZk1LrZ0s3mJbTfibW15P71r6vc9ViECWprj7KjYW0.

46. Дихта Н.М., Явдошук А.А. Юридична лінгвістика: співвідношення мови та права. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2023. № 5 (11). С. 239–246.
47. Європейські та міжнародні стандарти у сфері судочинства. Київ, 2015. 708 с.
48. Уркевич В., Шумило М. Наука, право та Верховний Суд: які існують лінії перетинання. *Юридична газета*. 2022. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/nauka-pravo-ta-verhovniy-sud-yaki-isnyuyut-liniyi-peretinannya.html>.
49. Хаустова М.Г. Тенденція універсалізації та уніфікації права як один із напрямів впливу глобалізації на національну правову систему. *Теорія і практика правознавства*. 2013. Вип. 2. URL: <http://tlaw.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/07/Хаустова-.pdf>.
50. Верлос Н.В. Рецепція у конституційному праві України: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.02 / Національний авіаційний університет. Київ, 2021. 475 с.
51. Циппеліус Р. Філософія права / пер. з нім. Є.М. Причепій. Київ: ТанDEM, 2000. 300 с.
52. Новкиришка-Стоянова М. Древноримски основи на някои съвременни проблеми за върховенството на правото. *Върховенство на правото – актуални проблеми*. Сборник доклади от научна конференция, проведена на 9 декември 2020 г., НБУ. Издателство на Нов български университет, 2021. С. 10–31.
53. Балинська О.М., Ященко В.А. Методологія сучасного правознавства: посібник. Львів: ЛьвДУВС, 2018. 372 с.
54. Юридична аргументація. Логічні дослідження: монографія / за заг. ред. О.М. Юркевич. 2-ге вид., переробл. та допов. Харків: Право, 2015. 336 с.
55. McQuade Dr. J. S. Ancient Legal Maxims and Modern Human Rights. *Campbell Law Review*. 1996. Vol. 18. P. 75–120.
56. Права людини і громадянина в афоризмах та прислів'ях : Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Академії правових наук України. Серія II. Коментарі прав і законодавства / редкол.: П.М. Рабінович та ін. Київ: Атіка, 2001. Вип. 2. 112 с.
57. Ухвала Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 20 грудня 2021 року у справі № 760/8719/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102050831>.
58. Рішення Борзнянського районного суду Чернігівської області від 24 травня 2023 року у справі № 730/315/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111067065>.
59. Рішення Господарського суду Харківської області від 16 лютого 2022 року у справі № 922/2507/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103834217>.
60. Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 15 листопада 2023 року у справі № 308/8309/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115126858>.
61. Постанова Одеського окружного адміністративного суду від 6 липня 2016 року у справі № 815/2621/16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/58922312>.
62. Постанова Чернігівського апеляційного суду від 9 квітня 2021 року у справі № 745/752/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96165843>.
63. Постанова Дніпровського апеляційного суду від 8 травня 2023 року у справі № 216/1673/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110842341>.